

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903'1 (477) «639.1» + 59

АРХЕОЗООЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС ПОСЕЛЕННЯ МЕЛЬНИЧНА КРУЧА

Олена Сєкерська

Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського
Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
e-mail: e.sekerskaja@gmail.com

Міждисциплінарні підходи є невід'ємною частиною сучасних археологічних досліджень. Вивчення археозоологічних колекцій дозволяє вийти на новий рівень інформативності та більш достовірно реконструювати навколишнє середовище та господарство стародавніх суспільств. Ефективність комплексного підходу до вивчення пам'яток археології України в останні роки переконливо підтверджується результатами робіт вітчизняних вчених. Пам'ятки доби каменю досліджувалися В.І. Бібіковою [1] та О.П. Журавльовим. Повний звіт археозоологічних матеріалів неолітичного часу дали О.П. Журавльов і Н.С. Котова [2]. Колекція кісток тварин, зібрана при дослідженні поселення Мельнична Круча, представляє особливий інтерес, оскільки пам'ятка є багатощаровою.

Поселення Мельнична Круча розташоване на лівому березі р. Південний Буг біля с. Сабатинівка Ульяновського району Кіровоградської області. Пам'ятка була відома за даними розвідок з 30-х рр. ХХ ст. і вперше досліджена наприкінці 40-х років ХХ ст. А.В. Добровольським і В.Н. Даниленком [3; 4], однак вивчення кісток тварин не проводилося. Пізніше О.П. Журавльов визначив кістяні знаряддя, що зберігаються у колекції НФ ІА НАНУ [5]. На даний час пам'ятка досліджується Подільсько-Причорноморською експедицією ОАМ НАНУ під керівництвом Д.В. Кіосака¹. У цій статті ми пропонуємо аналіз археозоологічного комплексу Мельничної Кручі, який досліджується вперше.

Метою даного дослідження є вивчення ар-

хеозоологічного комплексу Мельничної Кручі. Були поставлені завдання визначити видовий склад тварин, яких розводили та на яких полювали мешканці поселення; проаналізувати зміни у видовому складі дикої фауни та створити уявлення про ландшафтно-екологічну ситуацію навколо поселення у різні періоди його існування.

У результаті робіт 2012, 2014 та 2016 рр. була зібрана порівняно невелика, але достатньо інформативна колекція кісток тварин, що нараховує близько 1300 уламків кісток ссавців, птахів і фрагментів панцира черепах. Більшість археозоологічного матеріалу походить із шарів неоліту та мезоліту, є також матеріали доби пізньої бронзи та матеріали невизначеної культурно-хронологічної приналежності. У шарі сабатинівського часу знайдено 63 фрагмента кісток тварин, з яких 36 – недиагностичні уламки трубчастих кісток. Визначні екземпляри належать таким видам:

Equus caballus (Кінь свійський) – 6/1²
Bos taurus (Бик свійський) – 15/2
Ovis/Capra (Вівця/Коза) – 1/1
Sus scrofa dom. (Свиня свійська) – 2/1
Cervus elaphus (Олень благородний) – 1/1
Spalax microphthalmus (Сліпак звичайний) – 2/1

Більшість видів – домашні тварини, дикі види представлені благородним оленем. Кістки сліпака належать напівдорослій особині та потрапили, очевидно, до культурного шару пізніше.

Найбільшим числом кісток представлені матеріали неоліту. У шарі буго-дністровської культури зафіксовано 936 фрагментів, 805 з

¹ Автор висловлює подяку Н.С. Котовій і Д.В. Кіосаку за надану можливість опрацювати археозоологічний матеріал.

² У чисельнику – кількість кісток, у знаменнику – мінімальна кількість особин.

яких являють собою достатньо дрібні уламки діафізів трубчастих кісток і не підлягають визначенню. У цілому для цього шару слід відзначити сильну утилізацію матеріалу та наявність перепалених фрагментів. Переважна більшість ідентифікованих видів – дикі тварини. Комплекс буго-дністровської культури включає такі види як кінь, тур, благородний олень, косуля, кабан, вовк, перев'язка, сліпак, птах, болотна європейська черепаха та, можливо, свійські свиня та собака. Визначні фрагменти розподілилися наступним чином:

- Sus scrofa dom.* (Свиня свійська) – 43/3
- Canis familiaris* (Собака свійський) – 4/1
- Spalax microphthalmus* (Сліпак звичайний) – 9/1
- Canis lupus* (Вовк) – 2/1
- Vormela peregusna* (Перев'язка) – 1/1
- Bos taurus primigenius* (Тур) – 4/1
- Cervus elaphus* (Олень благородний) – 51/4
- Capreolus capreolus* (Косуля європейська) – 13/2
- Equus sp.* (Кінь) – 1/1
- Aves sp.* (Птахи) – 1/1
- Emys orbicularis* (Черепаха європейська) – 2/1

У цілому археозоологічний комплекс доби неоліту свідчить про активне полювання на копитних тварин, переважно на благородного оленя та косулю. Зуб коня належить напівдорослій особині. Серед кісток тура виміряти вдалося тільки другу фалангу. Її найбільша довжина складає 51,5 мм, ширина верхнього кінця – 41,1 мм, ширина середини діафізу – 32,7 мм, ширина нижнього кінця – 32,4 мм. Розміри кістки, таким чином, входять у межі мінливості других фаланг диких биків турів з мезолітичного поселення Мирне, виміряних В.І. Бібіковою [5] та значно більші аналогічних розмірів кісток великої рогатої худоби з неолітичних поселень Молдови, визначених А.І. Давидом [6].

Найбільш типовим біотопом косулі є ліси з багатим кущовим підліском, що знаходяться в оточенні луків і полів [7]. Перев'язка сьогодні населяє в основному степи та напівпустелі, іноді зустрічається і в розріджених лісах, але раніше її ареал був ширшим. Цей вид визначений В.І. Бібіковою у матеріалах Мирного [8]. Перев'язці належить права нижня щелепа із Pm4 та M1. Довжина щелепи складає 32 мм, висота – 17,0 мм, довжина коронки M1 – 7,1 мм, ширина її – 3,0 мм. Наявність кісток таких тварин як перев'язка та вовк може свідчити про хутровий напрямок полювання. Розміри корінного зуба M1 вовка входять у

межі мінливості аналогічних зубів сучасних вовків [9], а індекс його масивності практично ідентичний такому сучасного вовка. Втім, можливість належності даного зуба собаці великого розміру також не можна повністю відкидати.

Кістки сліпака, які належать одній напівдорослій особині, очевидно, не мають відношення до археологічного контексту та потрапили до культурного шару внаслідок життєдіяльності цих гризунів-землеріїв пізніше.

До домашніх тварин віднесена свиня, яка представлена кістками від молодих особин невеликого розміру, та собака. А.І. Давид відмічав наявність домашніх свині та собаки у нижньому шарі поселення Сороки 2, яке відноситься до першої фази буго-дністровської культури – докерамічного неоліту [10].

Другим за кількістю археозоологічного матеріалу є мезолітичний комплекс, представлений 183 фрагментами кісток та емалі зубів тварин. Визначити вдалося 61 екземпляр. Зафіксовано такі види, як тур, благородний олень, кабан, заєць, чагарникова полівка, рись, птиця та болотяна черепаха. Вони розподіляються наступним чином:

- Laepus europaeus* (Заєць – русак) – 1/1
- Linx linx* (Рись) – 1/1
- Microtus subterraneus* (Полівка підземна) – 1/1
- Cervus elaphus* (Олень благородний) – 13/4
- Bos taurus primigenius* (Тур) – 16/3
- Bos sp.* – 1
- Sus scrofa ferus* (Кабан дикий) – 10/2
- Aves sp.* (Птахи) – 7
- Emys orbicularis* (Черепаха європейська) – 9/2

Заєць русак заселяє степи та лісостеп, може селитися й у лісах. Цінний промисловий вид, який дає не тільки м'ясу їжу, але й хутро. Полівка підземна поширена у широколистяних лісах із густим чагарниковим підліском і лісостепову зону. Рись – типовий лісовий хижак, але зустрічається у лісостепу, де віддає перевагу вкритим лісом ділянкам, бо більш впевнено відчуває себе на деревах. Звіра могли добувати заради надзвичайно цінного хутра. Знайдений нижній фрагмент правої плечової кістки має ширину нижнього кінця 39,8 мм і товщину його 26,0 мм і належить дорослій особині. Тур представлений фрагментами ребер, другою фалангою й окремими ізольованими зубами, розміри яких укладаються у параметри мінливості кісток туру з Мирного, наведені В.І. Бібіковою [11]. Розміри дистального кінця великогомілкової кістки

кабана (найбільша ширина 40,5 мм і товщина 30,5 мм) також близькі до розмірів аналогічної кістки кабана з Мирного [12].

Ще 119 фрагментів кісток походять з шару, який поки що не атрибутований хронологічно. Визначенню підлягають усього 14 екземплярів. До складу цього комплексу входять такі види, як тур, благородний олень, свиня та заєць-русак.

Таким чином, археозоологічний комплекс Мельничної Кручі порівняно невеликий обсяг, відрізняється розмаїттям видів тварин. Основним заняттям мешканців поселення у добу каменю було полювання. В епоху мезоліту мисливці добували оленя, тура та дикого кабана. Неолітичне населення Мельничної Кручі також активно займалося полюванням. В основному мисливськими об'єктами були благородний олень і косуля, іноді вдавалося вполювати тура та коня, які також входили до складу мисливської здоби. У цей час населення мало свійського собаку та могло розводити домашніх свиней. Висновок про наявність свині домашньої носить попередній характер і потребує додаткових матеріалів для свого підтвердження.

В епоху пізньої бронзи полювання відходить на другий план, населення займалося тваринництвом.

Наявність кісток благородного оленя, який є типовим мешканцем лісів, в археозоологічних комплексах доби мезоліту, неоліту та пізньої бронзи свідчить на користь існування пам'ятки у межах південного кордону лісостепової зони. Присутність у мезолітичному комплексі кісткових решток підземної полівки та рисі дозволяє зробити висновок про існування більш значних лісових масивів у цей час у порівнянні з наступним – неолітичним – періодом.

Значна утилізація та присутність перепалених уламків кісток свідчать на користь того, що зібрана колекція є типовими «кухонними» рештками, залишеними на території базового поселення його мешканцями.

Внаслідок фрагментарності та нечисленності матеріалу доби пізньої бронзи та епох мезоліту – неоліту в даний час не уявляється можливим охарактеризувати тварин морфологічно. У цілому, археозоологічний комплекс Мельничної Кручі розширює джерельну базу для реконструкції господарства давнього населення та ландшафтно-екологічної ситуації Північно-Західного Причорномор'я відповідних епох.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бибикина В.И. Терофауна поселения Мирное / В.И. Бибикина // Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья – К.: Наукова думка, 1982. – С. 139-164.
2. Журавлев О.П., Котова Н.С. Тваринництво неолітичного населення України / О.П. Журавльов, Н.С. Котова // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 12-14.
3. Гаскевич Д.Л. Мельнична Круча – багатшарова пам'ятка первісної доби на півдні лісостепового Побужжя / Д.Л. Гаскевич // Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. – К.: ІА НАН України, 2012. – Вип. 8. – С. 14.
4. Гаскевич Д.Л., Неолітичні знахідки Мельничної Кручі з досліджень А.В. Добровольського та культурно-хронологічна інтерпретація пам'ятки / Д.Л. Гаскевич, Д.В. Кіосак // Кам'яна доба України. – 2011. – Вип. 14. – С. 198-203.
5. Бибикина В.И. Вказ. пр. – С. 147.
6. Давид А.И. Хозяйство и фауна неолитических поселений Среднего Поднестровья / А.И. Давид, В.И. Маркевич // Фауна кайнозой Молдавии. – Кишинев: АН Молдавской ССР, 1970. – С. 67.
7. Европейская и сибирская косули. Систематика, экология, поведение, рациональное использование и охрана / ред. В.Е. Соколов. – М.: Наука, 1982. – С. 86.
8. Бибикина В.И. Вказ. пр. – С. 159.
9. Иванов Н.С. Морфометрические показатели зубной системы волка / Н.С. Иванов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2009. – Т. 1. – № 21. – С. 232.
10. Давид А.И. Вказ. пр. – С. 59.
11. Бибикина В.И. Вказ. пр. – С. 142.
12. Бибикина В.И. Вказ. пр. – С. 151.

Секерська Олена Археозоологічний комплекс поселення Мельнична Круча

У статті вперше публікуються результати вивчення археозоологічних матеріалів багатшарового поселення Мельнична Круча (Кіровоградська обл.), здобутих під час дослідження пам'ятки у 2012, 2014 та 2016 рр.

Археозоологічний комплекс Мельничної Кручі, порівняно невеликий обсяг, відрізняється розмаїттям видів. У добу мезоліту її мешканці добували оленя, тура та дикого кабана. Кістки полівки підземної та рисі свідчать про існування більш значних лісових масивів, ніж у наступну – неолітичну – добу. Населення буго-дністровської культури мало домашню собаку та могло розводити свиней, але основним заняттям залишалося полювання. Головними мисливськими об'єктами були благородний олень і косуля, рідше добували тура та коня.

У добу пізньої бронзи існувало розвинене тваринництво, полювання відіграло другорядну роль.

Аналіз диких видів тварин дозволяє зробити висновок про існування пам'ятки у межах південного кордону лісостепової зони. Причому кількість лісів та їх щільність, очевидно, були найбільшими у мезоліті.

Ключові слова: Побужжя, Мельнична Круча, археозоологія, полювання, палеоекологія

Секерская Елена Археозоологический комплекс поселения Мельничная Круча

В статье впервые публикуются результаты изучения археозоологических материалов многослойного поселения Мельничная Круча (Кировоградская обл.), полученных во время исследования памятника в 2012, 2014 и 2016 гг.

Археозоологический комплекс Мельничной Кручи, несмотря на сравнительно небольшой объем, отличается зна-

чительным разнообразием видов. В эпоху мезолита обитатели поселения добывали оленя, быка и дикого кабана. Кости подземной полевки и рыси свидетельствуют о существовании более значительных лесных массивов, чем в следующую – неолитическую – эпоху. Население буго-днестровской культуры имело домашнюю собаку и могло разводить свиней, но основным занятием оставалась охота. Главными охотничьими объектами были благородный олень и кося, реже добывали тура и коня.

В эпоху поздней бронзы существовало развитое животноводство, охота играла второстепенную роль.

Анализ диких видов животных позволяет сделать вывод о существовании памятника в пределах южной границы лесостепной зоны. Причем количество лесов и их плотность были, очевидно, наибольшими в мезолите.

Ключевые слова: Побужье, Мельничная Круча, археозоология, охота, палеоэкология

Sekerskaya Elena Archaeozoological complex settlement Mel'nychna Krucha

Mel'nychna Krucha is a multilayered prehistoric site on the left bank of the Southern Buh river near to the Sabatynivka village, Kirovograd region.

The archaeozoological complex of the Mel'nychna Krucha, despite the relatively small volume, is characterized by significant species diversity. The archaeozoological collection has more than 1500 fragments of the bones of mammals, birds and reptiles. Significant utilization of bones does not allow characterizing the morphology of animals. Significant utilization and the presence of charred bone fragments suggests that the complex represents a «kitchen leftovers». They are the result of human activity on the spot settlement.

In the Mesolithic period the inhabitants of the settlement got a deer, aurochs, and wild boar. Bones of the underground voles and of the lynx indicates the existence of more significant forest areas than in the following Neolithic age. The population of Bug-Dniester culture was the domestic dog and to breed pigs, but the main occupation was hunting. The main objects of hunting were red deer and roe deer, and less was producing the tour and the horse. The question about breeding domestic pig by population of Neolithic Buh-Dniestr culture demands for the final solution exploring additional archaeozoological material.

In the end of the bronze age the leading role was played by livestock breeding, hunting played a secondary role.

Analysis of wild animal species allows to infer the existence of site within the southern boundary of the steppe zone. Moreover, the number of forests and their density, was clearly greatest in the Mesolithic.

Overall, archaeozoological complex of Mel'nychna Krucha expands the source base for the reconstruction of the economy of the ancient population and landscape-ecological situation of the North-Western Black sea region in the Mesolithic – late bronze age.

Keywords: Pobuzhya, Mel'nychna Krucha, archaeozoology, hunting, paleoecology

Рецензенти:

Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр.

Панковський В.Б., к.і.н., наук. співр.

Надійшла до редакції 22.06.2017 р.